

OSMANLILAR DEVRİNDE BOR'DA BARUT FABRİKALARI

Ragıp ÖNEN

Bor Kütüphanesi Memuru

Bor Halil Nuri Bey Kütüphanesindeki Mahkeme-i Şeriye sicillatından anlaşıldığına göre Bor 16-18 inci asırlarda oldukça geniş terakkiye ulaşmış, ilmen ve iktisaden mühim bir mevki tutmuştur.

Nizam-ı Cedid teşkilatına kadar Karaman Defterlığına bağlı olarak idare edilen Bor'da bilhassa Debagat, Demircilik, Keçecilik, Dokuma ve Boyacılık ve Barutçuluk çok ileri gitmiş, çevrenin ihtiyacını karşıladıktan sonra civar vilayet ve kazalara işlenmiş eşya sevk ve ihraç etmiştir.

Bor'daki Barut Fabrikaları ise büyük bir teşkilat halinde asırlarca Devletin en mühim bir ihtiyacına cevap vermiştir. Akşehir, Koçhisar, Develi, Kayseri, Şarkışla, Cırlavuk, Kemerhisar Köherçilehaneleri'nden getirilen onbinlerce kantar Köherçile Bor barut fabrikalarında perdahlı, perdahsız, top ve tüfenk barutu yapılır ve İstanbul'a develerle sevk edilirmiş. İşlenmiş barutların İstanbul'a nasıl sevk edilmesini aşağıda Kadılık huzurunda Karaman defterdarı ile nakliyeciler arasında yapılan mukavele suretinden okuyalım:

(Karabınar sakmelerinden elhac Veli ve Abdülcilil ve Yusuf, vayaknam karyeden Cafer ve Ahmet ve Mustafa vesayir Mekkari taifesi mahfil-i Kaza da bais-il vesika bilfiil Karaman defterdarı Abdülkerim Efendi muvacehesinde meram edüp ve kasaba-i Bor'da vaki Barut siyah karhanesinde tabh ve islah olunup Asitane-i Saadet tarafına nakli lazım olan Barut-u Siyahtan Doksanbir bin

seksen ve kiyye barutu siyahı beşyüz altı adet develerimize bin oniki sanduk içine beşbin altmış meşin kise ile ve beşyüz altı zarf keçesi ve bin oniki sarkı urganı ve sair alat ve mühimmatı ile zikrolunan Doksan bir bin seksen kiyye perdahlı Barut-u siyahı develerimize tahmil eyleyüp mahal-i memura isal ve teslimi her birimiz deruhte eylediğimizden sonra salıfizzikr beşyüz altı adet devenin kirasını kavlimiz üzere Defterdar Mumaileyh yedinden bittemam her birimiz kabzeyledik, zimmetinde bir akçe ve bir habbemiz kalmamıştır dediklerinde makrun-u Mekumun vech-i muharrir sadır olan ikrarların Defterdar-ı mumaileyh dahi bilmuvacehe nuhbet tastik mavekea biz-zabt keteb olundu. Evail-ir ramazan sene erbaa ve semanin ve elf.) (1084).

Hersene Bor'da doksanbin (1 15.200 kilo) kiye barut imal edildiğini ve bu miktar barut için altı yük ondört bin akça sarfedildiğini ve bu paranın da Bor Hasları mukataası ile civar Haslar mukataasından ödendiğini sicillattan aldığım şu ferman dan pek güzel anlaşılmaktadır.

(Kudvet-ül -erbab-ül-ikbal umde-i Eshab-il-iclalcamii vücuh-il-ebdal am-il hazain bi hüsn-ül amal El-muhtas bi-mezid-i inayet-il melik-il bari hala karaman hazinesi defterdarı Murad dame ulvehu, tevki-i refi-i humayun vasıl olicak malum olaki beher sene tabh ve ıslah oluna gelen Doksan bin ve kiye barut-u siyah için mukaddema ocaklık tayin olunan altı yük ondört bin akcanın yüz kırk beş bin yediyüz akcası Bor has-

lan mukataasından ve yüz seksen altı bin üçyüz akçası dahi Koçhisar mukataası ve elli bin akçası Sogula hasları mukataasından ve elli bin akçası dahi Cırlavuk mukataasından ceman dört yük otuz iki bin yetmiş akça olur seksen dört barutu için Seksen beş senesine mahsub olmak üzere Mukataat-ı mezkuri zabt eden emnadan aldırıp ocaklık malından küsur kalan yüz seksen iki bin akça dahi ahir maldan havale olmak fermanım olmuştur. Buyurdum ki, hükm-ü Şerifim vardıkta bu babta sadır olan emrim üzere amel idüp dahi balada tayin ve tasrih olunduğu üzere Doksan bin ve kiye barut-u siyahı tarih-i mezbure mahsup olmak üzere ocaklık tayin olunan zikrolunan Mukataat malinden zamanı hulul eyledikte tamamen alup deynige mahsup olmak üzere ve yedlerine imzalı ve möhürlü temessük virüp olmaktadır akça ile Doksan bin ve kiye barutun tabh ettirüp ve altı yüz ve kiye barut dahi Cırlavuk nam karyenin ve dört hane avarızı ve bedel-i Nezli mukabelesine ahali yedlerinden kabız ve temessük verüp zikr olunan Barut vakti ve zamanı ile kadimden odun ve toprak tayin olunan Kadılıklardan mukaddema tayin olunan köherçileleri Bor karhanesinde ıslah ettirüp ihmal ve müsamahadan bigayet ihtiraz eyliyesin, elhasıl barut hususu umur-u mühimmeden olmağın altıyük ondört bin akça doksan bin kiye barut siyah masarifiçün tayin olmağla mutad-ı kadim üzere masarifine harç ve sarf ve vakt-ı zamaniyle iriştirüp zinhar ve zinhar ihmal ve müsamaha eylemiyesiz, alamet-i Şerifime itimat kılarsız. Tahrira fi yem-is salis aşere ve erbea ve semanin ve elf şehri Ramazan-il mübareke. (1084)

Bi-Makam-ı Babadağı

(Kal) yapmak ve satmak kazançlı bir iş imiş ve bu yüzden birçok aileler geçinirler ve zengin olurlarmış.

Kal yapanlara (Kenneci) ve kal hazırlanan yere de (Kenne) dirlermiş, bunun bir adı da (Koherçilehanedir).

Koherçile - Barut imaline yarayan bir maddedir ki, bazı mıntıklarda yağmurdan sonra ve rutubetli yerlerde topru kların yüzünde meydana gelen (Kalyum Nitrat) dan ibarettir.

Kal - Köherçileli topraklar bir araya toplanır ve tahta sandıklara konularak sulandırılır. Şerbetlenen sular bir havuza süzülür, havuzda biriken sular üstüvane şeklindeki bir kazanda bekmez kaynatır gibi kaynatılır. Meyaneye gelince şerbet sandıklarına dökülür ve orada soğumaya terkedilir. 24 saat beklenir, iyice suğuyunca donmuş bir beyaz toz tabakası meydana gelir, su altına çöker. Avrupa gübresine benzeyen bu madde kal tenikesi ile toplanarak çuvallara doldurulur, işte buna (Kal) derler.

Siyah Barut- Köherçile (Kalyum Nitrat), kükürt ve odun kömüründen ibarettir.

Bu üç madde (Dinkhane) lerde su ile müteharrik tokmaklarla döğülerek siyah barut haline getirilirmiş. Az miktarda ve pratik olarak siyah barut şu şekilde imal etli.lirmiş.

Bulkur Sokusu gibi fakat az derince mermer bir soku vardır. Beş kilo kal bir kilo kükürtle karıştırılır ve bunun içine de birbuçuk bağlam (r o kilo) Bağ çubuğu yakılır ve köz halinde iken söndürülür, meydana gelen kömür kal ve kükürte karıştırılarak sokuya konulur ve Bulgur tokmağı gibi bir tokmakla yavaş, yavaş peynir keskişi gibi tenike bir tarakla karıştırıra karıştırıra döğülür, bu ameliye iki gün devam eder. Barutun halis olup olmadığını anlamak için el üzerine veyahut beyaz bir kağıt üzerine bir miktar konarak fas kaldırılır, elde veya kağıtta leke bırakmazsa olmuş demektir, aksi halde dövmeye devam edilir.

Kal ve Siyah barut yapmak için kullanılan aletler şunlardır :

Şerbet Sandığı, Şerbet Havuzu, Kal Kazanı, Dinlendirme sandığı, kal tenikesi. Barut için-Barut Sokusu, Barut Tokmağı, Barut Tarağı.

Bor'daki barut fabrikalarının teknik teşkilatını bilmiyoruz. Dink Zabiti, Dink Ağası, Dink ustası ve Dink kalfaları tarafından idare edilen bu Karhanelerin vus'at ve ehemmiyetini yine Mahkeme-i Şeriye sicillerinde görülen tamir keşif za-bitlerinden öğreniyoruz. Mahkemece kayıt ve tescil edilen ehl-i Vukuf raporunda hulasa olarak deniliyor ki:

(1084 H.) yılında Karaman defterdarı Murat Efendi hazretleri ve Bor'da vaki Barut Siyah Karhanesi zabiti Mahmut ağa meclis-i Şer'i Şerife gelerek nehir üzerinde bulunan eski ve yeni Karhanelerin zamanla tamire muhtaç oldukları ve tamiri için keşif yapılmak üzere hakimlikce bir Naip ve bilir kişiler seçilmesini istemişler. Hakimlikce de Mevlana Ömer Efendi ve bazı zevat, Bahadır Kalfa

ve Eyvaz kalfa vesair ehl-i Vukufarla mahaline gidilmiş, Su oluklarının bozulduğu, çark evlerinin harap ve Burçların ve ig demirlerinin tamire muhtaç olduğu ve bunların tamiri için ceman (123023) akcaya ihtiyaç olduğu keşfedilerek mahkemeye arzedilmiştir.

Bir akçanın bugünkü para ile karşılığını bulmak için aynı tarihte verilen bir narh kararının bazı rakamlarını veriyorum:

"Defter oldur ki ehl-i pazarın narhını beyan eder. Sene 1084".

Bir kıyye-i				
Koyun eti	Osmani	(1280	Gram	10 Akça
Keçi eti				8 "
Sığır eti				5 "
Sade yağ				35 "
Bal				20 "
Pirinç	"		"	14 "
Etmek	Yüz dirhem	(320	gram	1 -

